ROBERT BERNS SHE'RIYATIDA QAHRAMONLAR ICHKI DUNYOSINING BADIIY TASVIRI

***Yangiboyeva Kamola Iskandar qizi**, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Tezisda Robert Berns she'riyatida qahramonlar ichki dunyosini ochib beruvchi badiiy vositalar — tashxis, tashbeh, tazod kabi tasvir vositalari, peyzaj hamda monolog va dialoglar — "The Banks o' Doon" va "The Twa Dogs" asarlari misolida tahlil qilinadi. Lirik qahramon va shoir shaxsi nisbati ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: Robert Berns, lirik qahramon, ichki dunyo, peyzaj, monolog, dialog, psixologizm, "The Banks o' Doon", "The Twa Dogs".

Annotation. The thesis analyses the artistic means through which Robert Burns reveals the inner world of his characters — personification, simile, antithesis, landscape, monologue and dialogue — using "The Banks o' Doon" and "The Twa Dogs" as examples. The relationship between the lyric hero and the poet is also discussed.

Keywords: Robert Burns, lyric hero, inner world, landscape, monologue, dialogue, psychologism, "The Banks o' Doon", "The Twa Dogs".

Maqsad. Berns lirikasida qahramonlar ichki olamini ochib beruvchi asosiy badiiy vositalarni aniqlash va ularning badiiy-estetik vazifasini tahlil qilish.

Asosiy qism. She'riyat hamisha inson ichki olamining aksi sifatida yaraladi va uning eng nozik tuyg'ularini aks ettiradi. Lirik qahramon kechinmalari shoir qalbidan o'tib, minglab insonlar qalbiga ko'chadi, buning uchun esa ijodkorning o'zi yonishi lozim. Adabiyotchi xalq hayotini o'z ichki dunyosi orqali o'tkazganda, bu tajriba "tutantiriq" bo'lib badiiylik olovini yondiradi; badiiylikning eng muhim sharti ham qahramonlarning ichki dunyosini chuqur ocha bilish, kitobxonga takrorlanmas estetik zavq va yangi hayotiy tajriba berishdir [1, B. 268]. Robert Berns she'riyatida

qahramonlar ichki kechinmasini ochish yuksak darajaga ko‘tarilgan. U yaratgan sodda dehqonlar, ochiqko‘ngil mard yigitlar, millatning go‘zal qizlari, ota-onalar timsoli ishq-muhabbat, millat va Vatan taqdiri bilan yonib yashaydi, shuning uchun ularning tuyg‘usi hech bir kitobxonga begona emas.

Badiiy obraz borliqning san’atkor ko‘zi bilan ko‘rilib, ideal asosida ijodiy qayta ishlangan, hissiy idrok etish mumkin bo‘lgan shaklda ifodalangan aksidir [2, B. 90]. Bernsning qahramonlari ideal emas: ular sodda, samimiy, xato qiladigan oddiy insonlardir. Adashish insonga xos, eng muhimi, xatolardan saboq chiqarish. Hayotni yuzaki tasvirlaydigan, sun’iy voqealarga qurilgan asarlar kitobxon hayotida iz qoldirmasligi, yuksak estetik qimmatga ega asarlargina hayot darsligi vazifasini o‘tashi ta’kidlanadi [3, B. 43]. Berns obrazlari hayotiylikka ega, muallif ularga soxta ulug‘vorlik bermaydi. Bu qahramonlar ichki olamini ochishda uch asosiy yo‘l ajralib turadi: badiiy tasvir vositalari, peyzaj va monolog hamda dialoglar.

Birinchidan, badiiy tasvir vositalari. Tuyg‘ularning tasviri, rangi, shakli, ohangi yo‘q; har bir ijodkor ularni o‘ziga xos yo‘l bilan chizishga intiladi. Berns bu masalada tashxis, tashbeh va tazod san’atlaridan mohirona foydalanadi. Quyidagi misralarda shoir olis xotiralar tomon yuzlanib, o‘z hayotining go‘zal onlarini tabiat tasviri bilan uyg‘unlashtiradi:

Daryo uzra zumrad qamish,
Qad rostlaydi nozlar bilan.
Ko‘p ajoyib lahzalarni,
O‘tkazdim men qizlar bilan

Daryo bag‘rida o‘sgan zumrad qamishning noz bilan qad rostlashi jonlantirish (tashxis) hosil qiladi. Yashillik bahor rangi, bahor esa insonning eng go‘zal pallasi, kamolot onlari ramzidir: qamishning tik qaddi yoshlikning chiroyi, kuch va irodasini, nozlanib o‘sishi esa yoshlikka xos soddalik va tortinchoqlikni aks ettiradi. Keyingi bandda qahramon endi yosh bola emas, ammo olis kunlarni sog‘inadi:

Menga bering osuda tun
Yorning qaynoq og‘ushini.
Dunyo g‘amlaridan butun,
Forig‘ etay qalb qushini.

Bu yerda tashbeh qo‘llanib, qahramon qalbi qushga o‘xshatiladi. Qush osmonda parvoz qilar ekan, kenglik, yuksaklik va erkni his etadi; demak, qahramon qalbi ham erkka, yuksalishga mushtoq. Tazod, ya’ni qarshilantirish esa tuyg‘ularni yanada tiniq ochadi. “Qish ham ketdi, bahor keldi qaytadan” misralari bilan boshlanadigan she’rda qish va bahor qarama-qarshiligi qahramon holatini ta’sirli ko‘rsatadi: butun olam bahordan shod, faqat qahramon qalbida hamon qish, uni sevgilisi tashlab ketgan. Boy va kambag‘al tazodida shoir katta hayotiy falsafani aks ettiradi: boylik hech qachon g‘ururdan, or-nomusdan ustun bo‘la olmaydi.

Qarindoshlaring seni
Boyga bermoq istaydi.
Taqdiring o‘yinchoqmi
Rosa kulgim qistaydi.

Muallif “qarindosh” emas, “qarindoshlar” deydi: jamiyatda hayot ma’nosini boylikda ko‘radigan, qizning taqdirini o‘yinchoqqa aylantiradigan kimsalar bitta emas, juda ko‘p. Ularga qarama-qarshi qo‘yilgan kambag‘al obrazi esa g‘urur va nomusni har narsadan ustun qo‘yadi:

Desalar-da, kambag‘al,
Qo‘limdadir o‘z erkim,
G‘ururimni hech mahal
Toptay olmaydi hech kim.

Berns obrazlari ichki dunyosida shotland xalqiga xos jasorat, g‘urur va andisha yashaydi, ya’ni ular milliy xarakterga ega; ammo milliylik zamirida insoniylik turadi

va u umuminsoniylik bilan uyg‘un [10, B. 451], shu sababli g‘ururli qahramonlar butun dunyo uchun ahamiyatli obrazlardir.

Ikkinchidan, peyzaj lirik kechinma asosi sifatida. Yozuvchi g‘oyaviy niyatini faqat qahramonlar xatti-harakati orqali emas, ularni o‘rab turgan tabiat manzarasi orqali ham ifodalaydi, peyzaj o‘quvchida go‘zallik tuyg‘usini tarbiyalaydi [4, B. 9]. Tabiat holati qahramon holatiga mos kelishi (g‘amgin holat — bulutli kun, baxt — bahor) yoki butunlay unga zid bo‘lishi mumkin. “The Banks o’ Doon” she’rida ikkinchi holat kuzatiladi:

Ye banks and braes o’ bonnie Doon,
How can ye bloom sae fresh and fair?
How can ye chant, ye little birds,
And I sae weary, fu’ o’ care!

She’r Doon daryosi bo‘yidagi go‘zal qirlarga murojaat bilan boshlanadi. Tabiatning yashnashi qahramon hayratiga sabab bo‘ladi, chunki u qahramonning ichki dunyosiga tamoman zid: uning qalbi anduh va g‘amga limmo-lim, qushlar esa parvo qilmay sayrashda davom etadi [5, P. 404]. Muallif obraz va peyzaj o‘rtasida konflikt hosil qilib, badiiy ta’sirchanlikni oshiradi. Qushcha qo‘shig‘i yigitga o‘tgan baxtli kunlarni eslatib, yaralarini yanada tirnaydi. She’r yakuni esa eng og‘riqli:

Wi’ lightsome heart I pu’d a rose,
Fu’ sweet upon its thorny tree;
And my fause lover staw my rose,
But ah! he left the thorn wi’ me.

Yigit tikanli gulni uzib oladi, soxta yor esa gulni olib ketib, unga tikanni qoldiradi. Bu yerda tikan ayriliq, hijron va muhabbat azoblarining ramziga aylanadi: yor ketgan, ammo azob hamon qalbga sanchilib turibdi. Shu tariqa peyzaj qahramon ichki dunyosini ochish barobarida ramziylikni ham ifodalaydi, daryo, qush, gul va tikan obrazlari yaxlit ma’noviy tizim hosil qiladi. Har qanday peyzaj lirikasida ham

muayyan mazmun, fikr bo‘ladi, badiiy asar esa tuyg‘uga yo‘g‘rilgan ruhiyat va intellekt hosilasidir [9, B. 55].

Uchinchidan, monolog va dialog. Yozuvchilar personajlar nutqi orqali ularning o‘ziga xos xususiyatlarini, ruhiy dunyosini, xarakter mantig‘ini ochib beradi, shu bois nutq qahramonlarni alohidalashtirish vositasi hisoblanadi [6, B. 95]. Dialog personajlar o‘zaro munosabatini va asar mazmunini ochishda muhim vazifa bajaradi [6, B. 98]. Bernsning “The Twa Dogs” poemasi monolog va dialoglar asosiga qurilgan: uning qahramonlari insonlar emas, ikki it — biri boyning, ikkinchisi kambag‘al dehqonning iti [11]. Boyning iti issiq uyda yashaydi, qorin g‘amini bilmaydi; kambag‘alning iti uchun har kun yashab qolish uchun kurash, ba’zan ochlik, ba’zan qahraton qish. Aslida ikki it qiyofasida jamiyatning ikki qatlami taqdiri ko‘rsatiladi. Kundalik voqealarni va undagi odamning ichki kechinmasini badiiy aks ettirish orqali zamonning ijtimoiy, ma’naviy-axloqiy muammolari yoritiladi [7, B. 73]. Poema boshlanishida it o‘z-o‘ziga gapirgandek mushohada yuritadi:

I’ve aften wonder’d, honest Luath,

What sort o’ life poor dogs like you have;

Bu o‘rinda monolog va psixologizm uyg‘unlashadi. Monolog personajning o‘z fikr-kechinmalarini mustaqil bayon etish shakli bo‘lib, u orqali ichki olam, iztirob va orzu-umidlar ochiladi; ayniqsa, lirikada u asosiy nutq shakllaridan biri hisoblanadi [8, B. 132]. Badiiy psixologizm esa barcha tasvir va ifoda vositalarining jamlanmasi sifatida inson ichki dunyosini ochib, adabiyotning insonshunoslik mohiyatini ifodalaydi [7, B. 259]. “The Twa Dogs” kuchli ijtimoiy-satirik lirika namunasi bo‘lish bilan birga hayotning fojiaviy jihatlarini ham ochadi va o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Yana bir muhim jihat — lirik qahramon va shoir shaxsi nisbati. Berns she’riyatida lirik qahramon ko‘pincha shoirning o‘ziga yaqin, ammo shoir lirik qahramonda o‘z shaxsiyatining muayyan qirralarini faollashtirib, kechinmalarni umumlashtiradi va universallashtiradi, shu sababli ular deyarli hech qachon to‘liq

birlashib ketmaydi [9, B. 177]. Bernsning qalbi erk va yuksaklik istashi, dunyo tashvishlaridan chekinishga intilishi, ayni paytda xalq dardi bilan yashashi shu bilan izohlanadi: chinakam shoir o‘z dardidan ko‘ra ko‘proq Vatan va xalq g‘amida yashaydi, bu fikr Alisher Navoiy ijodida ham yorqin ifodalangan.

Ta’kidlash joizki, bu uch yo‘l bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro to‘ldirib keladi. Tasvir vositalari tuyg‘uni obrazli qiladi, peyzaj unga ramziy fon yaratadi, monolog va dialoglar esa qahramonning ichki mantig‘ini bevosita ochadi. Shu uyg‘unlik tufayli Berns qahramonlari — dehqon ham, oshiq ham, hatto it ham — o‘quvchi uchun jonli va ishonarli bo‘lib qoladi, ularning tuyg‘ulari esa shoirning ham, o‘quvchining ham tuyg‘usiga aylanadi.

Xulosa. Berns she’riyatida qahramonlar ichki dunyosi uch yo‘nalishdagi vositalarning uyg‘unligi orqali ochiladi: tashxis, tashbeh va tazod kabi tasvir vositalari tuyg‘ularni jo‘nlikdan saqlaydi; peyzaj qahramon kechinmasiga mos yoki zid qo‘yilib, ramziy mazmun kasb etadi; monolog va dialoglar esa ijtimoiy muhit va ruhiy olamni birgalikda yoritadi. Bu vositalar badiiy ta’sirchanlikni oshiradi, asarlarning janriy rang-barangligini ta’minlaydi va inson hamda jamiyat uyg‘unligi masalasini ko‘taradi. Shu sababli Berns lirikasi o‘zining ijtimoiy va estetik ta’sirini bugungi kunda ham saqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бадиий ижод ҳақида: ёзувчиларнинг нутқ ва мақолалари тўплами. – Т.: Ўзадабийнашр, 1960. – Б. 268.
2. Қуронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – Б. 90.
3. Шарафиддинов О. Оламнинг қалби. – Тошкент: Маънавият, 2014. – Б. 43.
4. Султонова М. Пейзаж санъати. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 9.
5. Burns R. The Banks o’ Doon // The Canongate Burns. – Edinburgh: Canongate,

2009. – P. 404.

6. Xudoyberdiyev E. B. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: Iqtisod-Moliya, 2007. – B. 95, 98.
7. Ulug‘ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. – B. 73, 259.
8. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – B. 132.
9. Yo‘ldosh Q., Yo‘ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. – T.: Kamalak, 2016. – B. 55, 177.
10. Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 451.
11. Burns R. The Twa Dogs // The Poetical Works of Robert Burns. – Wikisource. – URL: https://en.wikisource.org/wiki/The_Poetical_Works_of_Robert_Burns/The_Twa_Dogs